

Udsnit af Samuel Christoph Geddes bykort fra 1861.

Jøders bosætningsmønstre i København 1682-1801

Jøders bosætningsmønstre i København 1682-1801

Af Allan Falk

Indledning

Andetsteds i dette nummer af Rambam kan man læse om ghettoer i Europa. Jeg skal derfor understrege, at der aldrig har været sådanne i Danmark. Dog foreslog politimester Claus Rasch 5. oktober 1692, at jøder, der ville slå sig ned på Christianshavn og dér bygge et hus, skulle være fri for grundskatter i en årrække, jo solidere huset var, jo længere. Forslaget blev – efter at Claus Rasch 2 år senere havde rykket – afvist af Danske Kancelli.¹ I denne artikel vil jeg imidlertid gennemgå, hvor i København jøder bosatte sig i de første godt 100 år af den periode, hvor der har boet jøder i hovedstaden. Hovedgrundlaget for artiklen er en protokol, som Josef Fischer udfærdigede 1904-1907 for Mosaisk Troesamfund, idet han fra diverse mandtalslister (skattelister) for København har ekstraheret de jøder, der er optegnet på disse lister. Personerne i disse lister er ud over navn og i visse tilfælde erhverv anført med oplysninger om kvarter, matr.nr. og gadenavn. Sådanne lister foreligger for de fleste, men dog ikke alle år.

København var oprindeligt inddelt i fire dele, svarende til byens fire sogne. I 1633 blev byen opdelt i kvarterer; antallet blev senere udvidet, bl.a. fordi Christianshavn i 1675 blev indlemmet i København. Herefter bestod København af 11 kvarterer. I 1749 blev Sct. Annæ kvarter opdelt i Østre og Vestre Del, hvorefter København var inddelt i følgende 12 kvarterer (ved afgrænsningerne er nuværende gadenavne benyttet):

- *Christianshavns Kvarter*: Omfatter hele Christianshavn.
- *Frimands Kvarter*: Området mellem Vimmelskiftet, Amagertorv, Købmagergade, Skindergade og Skoubogade.
- *Klædebo Kvarter*: Området mellem Skindergade, Købmagergade, Nørre Voldgade og Nørregade.
- *Købmager Kvarter*: Området mellem Østergade, Kgs. Nytorv, Gothersgade, Møntergade, Klareboderne og Købmagergade.
- *Nørre Kvarter*: Området mellem Vestergade, Nørregade, Nørre Voldgade og Vester Voldgade.
- *Rosenborg Kvarter*: Området mellem Klareboderne, Gothersgade, Nørre Voldgade og Købmagergade.
- *Snarens Kvarter*: Området mellem Nybrogade, Naboløs, Hyskenstræde, Vimmelskiftet, Skoubogade, Skindergade, Gammeltorv, Nytorv og Rådhusstræde.
- *Skt. Annæ Vester Kvarter*: Området mellem Gothersgade, Store Kongensgade og Nørre Voldgade.
- *Skt. Annæ Øster Kvarter*: Området mellem Nyhavn, Store Kongensgade og Esplanaden.

- *Strand Kvarter*: Slotsholmen og området mellem den østlige side af Højbro Plads, Amagertorv, Hyskenstræde, Naboløs og Gammel Strand.
- *Vester Kvarter*: Området mellem Vester Voldgade, Vestergade, Gammeltorv, Nytorv, Rådhusstræde og Frederiksholms Kanal.
- *Øster Kvarter*: Området mellem Ved Stranden, den østlige side af Højbro Plads, Østergade og Kgs. Nytorv samt Gammelholm.²

Den ældste optælling, der omfatter jøder, er fra 19. januar 1682, hvor der blev udarbejdet en fortegnelse over de indbyggere, der ikke var af luthersk religion.³ Denne omfatter 11 jøder, heraf to i Nørre Kvarter (i samme ejendom i Vestergade), to i Snarens Kvarter (hhv. i Brolæggerstræde og på Nytorv), og syv i Vester Kvarter (en på Nytorv, fem i Rådhusstræde og en i Farvergade), heraf havde to hustru og børn. De boede således fordelt i kun tre kvarterer, men det er selvfølgelig små tal.

Mandtals- og andre lister

Den første mandtalsliste i ovennævnte protokol er fra 1694, og når personerne optælles pr. kvarter, ser den procentvise fordeling således ud:

1694

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Snarens</i>	5	45,5
<i>Vester</i>	2	18,2
<i>Nørre</i>	3	27,3*
<i>Købmager</i>	1	9,1
I alt	11	100

*Alle i Vestergade

Når jeg har anført den bemærkning, at de tre i Nørre kvarter boede i Vestergade, skyldes det, at detre i Vester kvarter også boede i Vestergade, hvis

nordlige side hører til Nørre kvarter, medens den sydlige side hører til Vester kvarter.

Denne liste omfatter kun husstandsoverhoveder. Det samme gælder alle følgende mandtalslister, hvor ikke andet udtrykkeligt er nævnt. Begrebet husstandsoverhoveder omfatter også enker.

Den næste mandtalsliste er fra 1701 og kan efter samme principper opstilles således:

1701

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Strand</i>	1	6,25
<i>Snarens</i>	8	50,0
<i>Vester</i>	6	37,5
<i>Nørre</i>	1	6,25*
I alt	16	100

* I Vestergade

Den næste er fra 1708:

1708

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Strand</i>	1	3,8
<i>Snarens</i>	15	57,7
<i>Vester</i>	7	26,9
<i>Nørre</i>	1	3,8*
<i>Frimands</i>	2	7,7
I alt	26	100

* I Vestergade

Josef Fischer har til *Mindeskriptet i Anledning af Hundredårsdagen for Anordningen af 23. Marts 1814* udarbejdet en ekstrakt over jøder fra en liste

over ”Carosse-Peruque og Fontange-Skat af 1710” – statsmagten har altid været utrolig opfindsom, når det gælder om at finde mærkværdige beskatningsobjekter.⁴ & ⁵ Heraf fremgår følgende fordeling:

1710 - Carosse-Peruque og Fontange-Skat

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Strand</i>	8	19,5
<i>Snarens</i>	12	29,3
<i>Vester</i>	21	51,2
I alt	41	100

Denne liste omfatter både mænd og kvinder, og den er således ikke direkte sammenlignelig med de forrige mandtalslister.

Samme år blev der udarbejdet en ”Liste over Krigs-Styer”, (krigsskat), der kun omfatter husstandsoverhoveder, herunder enker. Også fra denne har Josef Fischer til Mindeskriftet udarbejdet en ekstrakt over jøder, og heraf fremgår følgende fordeling.⁶

1710 - Krigs-Styer

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Strand</i>	4	12,5
<i>Snarens</i>	12	37,5
<i>Vester</i>	13	40,6
<i>Frimands</i>	3	9,4
I alt	32	100

Fra denne periode, nærmere bestemt fra november 1711, foreligger endvidere en liste over ”Kop- og Hesteskat” (”kop” = hoved). Denne liste omfatter ægtefæller og børn (og tjenestefolk). Fra denne liste har Josef Fischer ligeledes ekstraheret en liste vedr. jøder.⁷ Den kan opstilles på tilsvarende måde, idet

jeg har udeladt tjenestefolk, da det ikke fremgår, hvorvidt/i hvilket omfang disse er jøder.

1711 - Kop- og Hesteskat

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	3	3,3
<i>Strand</i>	23	25,3
<i>Snarens</i>	29	31,9
<i>Vester</i>	26	28,6
<i>Frimands</i>	10	11,0
I alt	91	100

Ud fra de sidste tre lister kan man – med betydelig usikkerhed – opstille den tommelfingerregel, at hvis man ganger lister over husstandsoverhoveder med tre, får man det omtrentlige samlede antal jøder inklusiv ægtefæller og børn.

Den næste mandtalsliste er fra 1717, og den kan opstilles således:

1717

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Strand</i>	9	27,3
<i>Snarens</i>	13	39,4
<i>Vester</i>	7	21,2
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	1	3,0*
<i>Frimands</i>	3	9,1
I alt	33	100

*Samuel Lemand paa Jødernes Kirkegaard

Bemærkningen om Samuel Lemand er medtaget for at vise, at der fra 1717 har været en bolig på begravespladsen i Møllegade. Og så kan man notere

sig, at den omtales som ”Kirkegaard”, en sprogbug, der blev benyttet til langt op i nutiden.

For ikke at drukne læserne i tal, vil jeg nøjes med at vise opstillinger baseret på de ekstraherede mandtalslister med ca. 10 års mellemrum. Jeg springer derfor til 1727:

1727

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	2	3,51
<i>Strand</i>	10	17,5
<i>Snarens</i>	32	56,1
<i>Vester</i>	8	14,0
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	1	1,8
<i>Frimands</i>	3	5,3
<i>Købmager</i>	1	1,8
I alt	57	100

Man bemærker, at der er sket en betydelig forøgelse af antallet af jøder fra 1717 til 1727, de samlede tal er dog stadigvæk små. Hovedparten af væksten er sket i Snarens kvarter.

Som bekendt brændte store dele af København 20.-23. oktober 1728. Ilden opstod i Nørre Kvarter og bredte sig østover. Ca. 47 % af middelalderbyens ejendomme udbrændte, herunder næsten alle huse i Snarens kvarter og i Vestergade. Derimod brændte kun husrækken i Hyskenstræde i Strand kvarter, medens Øster og Christianshavns kvarter ikke blev ramt af branden.⁸

Der blev efterfølgende lavet et ”Mandtalt af 14. december 1728 over Indvaanere i de af Branden 1728 skaanede Dele af Byen.”. I det mandtal er også medtaget de indbyggere, der var flyttet hen til andre, og – for de flestes vedkommende – med oplysning om, hvor de boede før branden. Josef Fischer har fra

denne opgørelse udarbejdet en ekstrakt vedr. jøder, og den viser, at der i alt er 334, fordelt på 92 mænd, 72 kvinder og 170 børn. Heraf kan 66 personer ikke placeres før branden.⁹ For de resterende 268 kan laves følgende opstilling:

1728 - før branden

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	8	3,0
<i>Strand</i>	106	39,6
<i>Snarens</i>	76	28,4
<i>Vester</i>	51	19,0
<i>Købmager</i>	8	3,0
<i>Christianshavn</i>	19	7,1
I alt	268	100

Den 14. december 1728 boede de således (se næste side, øverst)

Af de 72 kvinder er 5 enker, således at listen omfatter 97 husstandsoverhoveder. Man skal således multiplicere antallet af husstandsoverhoveder med ca. 3,3 for at få det samlede antal personer inklusiv ægtefæller og børn. Altså kun en mindre forøgelse af denne faktor i sammenligning med listen vedr. ”Kop- og Hesteskat” fra 1711.

Det er iøjnefaldende, at antallet af husstandsoverhoveder i optællingen 14. december 1728 er næsten dobbelt så stort som i mandtalslisten fra 1727. At det ikke er et enkeltstående tilfælde, fremgår af mandtalslisten for 1730:

Se næste side, midt tv

1728 - 14. december

KVARTER	MÆND	KVINDER	BØRN	I ALT	PROCENT
<i>Øster</i>	14	9	19	42	12,6
<i>Strand</i>	40	32	76	148	44,3
<i>Snarens</i>	1	1	1	3	0,9
<i>Vester</i>	16	11	30	57	17,1
<i>Købmager</i>	2	3	3	8	2,4
<i>Sct. Annæ Øster</i>	2	3	7	12	3,6
<i>Christianshavn</i>	17	13	34	64	19,2
I alt	92	72	170	334	100

Jeg medtager også en liste for 1735 for at vise, at husene i Snarens Kvarter i vidt omfang er genopbygget, og en væsentlig del af de jødiske beboere er flyttet tilbage:

1730

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	10	19,2
<i>Strand</i>	18	34,6
<i>Snarens</i>	2	3,8
<i>Vester</i>	15	28,8
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	1	1,9
<i>Købmager</i>	4	7,7
<i>Sct. Annæ Øster</i>	2	3,8
I alt	52	100

1735

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	4	6,7
<i>Strand</i>	15	25
<i>Snarens</i>	22	36,7
<i>Vester</i>	7	11,7
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	1	1,7
<i>Frimands</i>	7	11,7
<i>Købmager</i>	4	6,7
I alt	60	100

Det er påfaldende, så mange, der var bosat på Christianshavn i tællingen efter branden, medens der ikke er registreret nogen overhovedet i dette kvarter i 1727 eller 1730. Nogle af de registrerede er dog angivet som personer, der blot midlertidigt er til stede. Der er således en helt grundlæggende usikkerhed i de opstillede lister, da de ikke omfatter alle de i København bosatte jøder.

I 1743 bliver der gennemført en "Formue- og Kopskat", d.v.s. en skat, der omfatter alle husstandsoverhoveder samt deres evt. tjenestefolk. Den skatteliste har åbenbart været væsentligt grundigere end de tidligere, for her er antallet af jøder igen langt højere end i de foregående års mandtalslister: (se næste side, øverst tv)

1743 - Formue- og Kopskat

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	10	8,8
<i>Strand</i>	20	17,5
<i>Snarens</i>	47	41,2
<i>Vester</i>	28	24,6
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	1	0,9
<i>Nørre</i>	1	0,9
<i>Købmager</i>	7	6,1*
I alt	114	100

*Er anført som værende i Frimands, men alle gaderne hører til Købmager!

Det må endda lægges til grund, at der mangler alle beboere i Frimands kvarter.

At denne skatteliste er væsentlig grundigere – som optællingen efter branden i 1728 – dokumenteres ved sammenligning med mandtalslisten fra 1745:

1745

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	4	5,1
<i>Strand</i>	16	20,5
<i>Snarens</i>	33	42,3
<i>Vester</i>	13	16,7
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	1	1,3
<i>Frimands</i>	1	1,3
<i>Købmager</i>	8	10,3
<i>Sct. Annæ Øster</i>	1	1,3
<i>Christianshavn</i>	1	1,3
I alt	78	100

Selv om de ”almindelige” mandtalslister således er ufuldstændige, er der ikke noget, der tyder på, at bosætningsmønstrene ville se væsentligt anderledes ud, hvis alle var blevet medtaget (bortset fra Christianshavn). De største grupper af jøder bosætter sig i 1700-tallets første halvdel helt overvejende i Strand, Snarens og Vester kvarterer. Sammenlægger man procenterne for disse kvarterer, ser man, at 85,7 % bor her i 1711 (”Kop- og Hesteskat”), 82,5 % bor her i 1728 før branden, 83,3 % bor her i 1743 (”Formue- og Kopskat”), og 79,5 % bor her i 1745.

Jeg viser herefter listerne for 1757, 1767 og 1778, opstillet på samme måde.

1757

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	5	3,8
<i>Strand</i>	24	18,3
<i>Snarens</i>	49	37,4
<i>Vester</i>	17	13,0
<i>Klædebo</i>	4	3,1
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	1	0,8
<i>Frimands</i>	10	7,6
<i>Købmager</i>	18	13,7
<i>Rosenborg</i>	1	0,8
<i>Sct. Annæ Øster</i>	1	0,8
<i>Christianshavn</i>	1	0,8
I alt	131	100

1767

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	1	0,8
<i>Strand</i>	26	20,5
<i>Snarens</i>	51	40,2
<i>Vester</i>	13	10,2
<i>Klædebo</i>	2	1,6
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	1	0,8*
<i>Frimands</i>	10	7,9
<i>Købmager</i>	19	15,0
<i>Rosenborg</i>	1	0,8
<i>Christianshavn</i>	3	2,4
I alt	127	100

* Abraham Levin, Graver paa Jødernes Begravelses Plads (ID 17.656).¹⁰

Noten med Abraham Levin er medtaget for at vise, at den nu anvendte betegnelse "Begravelsesplads" var kendt i 1700-tallet, men den er kun anvendt i denne ene mandtalsliste. I alle øvrige står der "Kirkegaard".

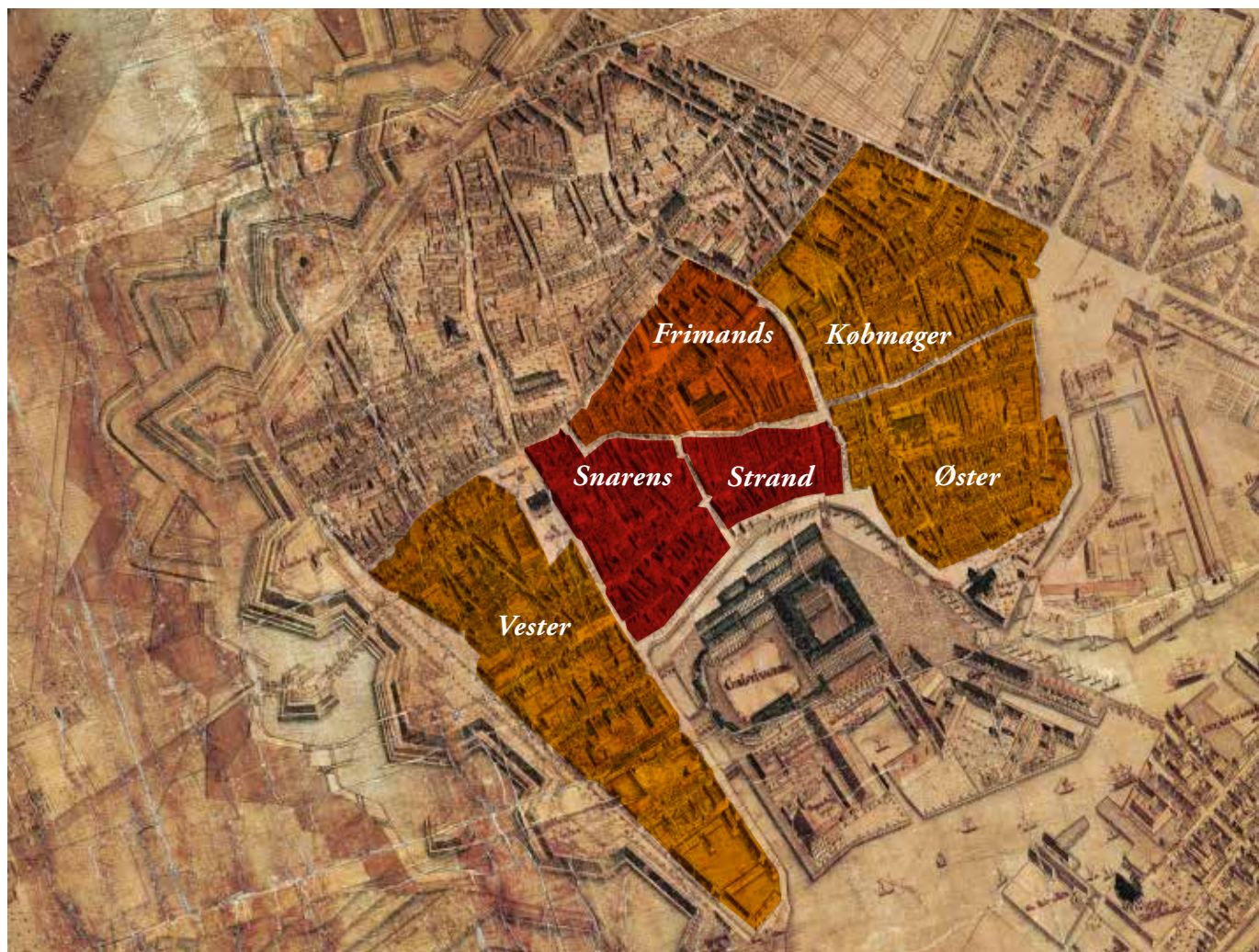
1778

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	9	7,3
<i>Strand</i>	26	21,0
<i>Snarens</i>	41	33,1
<i>Vester</i>	12	9,7
<i>Klædebo</i>	3	2,4
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	1	0,8
<i>Frimands</i>	12	9,7
<i>Købmager</i>	16	12,9
<i>Rosenborg</i>	2	1,6
<i>Christianshavn</i>	2	1,6
I alt	124	100

Som man kan se, sker der en betydelig stigning i det samlede antal fra 1745 til 1757, men ikke derefter. Det stigende antal er jævner fordelt end tidligere, således at der i de sidstnævnte tre lister er en forholdsvis mindre andel i de tre "gamle" bosætningskvarterer, Strand, Snarens og Vester, hvis andele udgør 68,7 % i 1757, 70,9 % i 1767 og 63,7 % i 1778. Den jævner fordeling er dog ikke mere jævn, end at den ud over de tre gamle kvarterer fortrinsvis omfatter Frimands og Købmager Kvarterer. Medtælles disse, får man 90,1 % i 1757, 93,7 % i 1767 og 86,3 % i 1778.

Der mangler mandtalslister mellem 1778 og 1794, så den næste liste er baseret på den første folketælling, der fandt sted i 1787. Den er udarbejdet af Steen Felding (upubliceret), og hans ekstraktion af jøder ser ud som følger. Jeg har selv foretaget den procentuelle fordeling af den jødiske befolkning: (se opslag, næste side)

Folketællingen 1787

KVARTER	FAMILIER	MÆND	KVINDER	BØRN <16	I ALT	PROCENT	SAML. BEFOLK.	JØDER (%)
<i>Snarens</i>	68	115	134	140	389	25,2	3.107	12,52
<i>Frimands</i>	47	84	76	116	276	17,9	3.238	8,52
<i>Strand</i>	45	76	83	93	252	16,4	1.890	13,33
<i>Vester</i>	41	61	69	93	223	14,5	6.692	3,32
<i>Købmager</i>	38	73	77	67	217	14,1	6.743	3,22
<i>Øster</i>	10	22	18	24	64	4,2	5.932	1,08
<i>Rosenborg</i>	7	9	11	16	36	2,3	6.879	0,52
<i>Christianshavn</i>	4	9	11	4	24	1,6	7.474	0,32
<i>Sct. Annæ Vester</i>	1	13	4	2	19	1,2	14.336	0,13
<i>Klædebo</i>	5	8	5	3	16	1,0	4.496	0,35
<i>Nørre</i>	2	4	2	2	8	0,5	7.426	0,1
<i>Sct. Annæ Øster</i>	1	3	1	4	8	0,5	6.202	0,13
<i>Udenbys</i>								
<i>Klædebo</i>	1	3	1	1	5	0,3	1.511	0,33
<i>Udenbys Vester</i>	1	1	2		3	0,2	648	0,46
<i>Hof- og Militair</i>		1			1	0,1	13.458	0,007
I alt	271	482	494	565	1541	100	90.032	1,71

Som man ser, er kvarterernes rækkefølge anderledes end i de foregående lister, idet Felding som princip har valgt det samlede antal jøder pr. kvarter i faldende rækkefølge.

Men Felding har også lavet beregninger af jødernes procentuelle andel af den samlede befolkning i de enkelte kvarterer. Disse tal viser noget om synligheden af jøder i gadebilledet. Og den er klart størst i Strand og Snarens kvarterer.

”Familie” er af Felding defineret som et ægtepar, der bor sammen, med eller uden børn. Således er der kun én familie i Sct. Annæ Vester kvarter (med Jeremias Henriques, ID 6.267, som husstandsoverhoved), bestående af mand, kone og 2 børn, samt mandens ugifte bror (Moses H., ID 65.854) og to mænd, der bor og arbejder i hans Læder- & Tapetfabrik.

De øvrige personer i dette kvarter er dels en enlig mand og en ditto kvinde og endelig 10 arrestanter i Stokhuset. I mandtalslisterne er der ikke oplyst arrestanter i Stokhuset, men det er nok naivt at tro, at der ikke har været jøder i Stokhuset før 1787.

Det falder selvfølgelig i øjnene, at antallet af mænd er langt større end antallet af husstandsoverhoveder i de foregående mandtalslister (som endda omfatter enker), ca. fire gange større. Selv om der kan være sket en betydelig vækst fra 1778 til 1787 – der omfatter begyndelsen af den florissante periode – må man regne med et væsentligt ”mørketal” i mandtalslisterne, som tidligere nævnt i relation til tællingen efter branden i 1728. Men i forhold til formålet med denne artikel – at demonstrere bosætningsmønstre – synes det ikke at betyde det store. Sammentæller man procenttallene for Strand, Snarens og Vester Kvarterer, giver det 56,1 %. Tillægger man procenttallene for Frimands og Købmager Kvarterer, giver det 88,1 % for de samme fem kvarterer, hvor 86,3 % boede i 1778.

0 - 5 %

5 - 10 %

10 - 15 %

Procentuel andel af jøder

Den næste mandtalsliste er fra 1794:

1794

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	13	6,1
<i>Strand</i>	28	13,1
<i>Snarens</i>	58	27,1
<i>Vester</i>	25	11,7
<i>Klædebo</i>	6	2,8
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	1	0,5
<i>Frimands</i>	30	14,0
<i>Købmager</i>	42	19,6
<i>Rosenborg</i>	6	2,8
<i>Christianshavn</i>	5	2,3
I alt	214	100

I forhold til folketællingen fra 1787 må det konstateres, at kun godt halvdelen af alle husstandsoverhoveder er medregnet, men forøgelsen af det samlede antal jøder er dog betydeligt, sammenlignet med den forrige mandtalsliste fra 1778, fra 124 til 214, en stigning på 72,5 %. Men desuagtet kan det konstateres, at fordelingen på kvarterer ikke er ændret meget. 85,5 % bor i de samme fem kvarterer, Strand, Snarens, Vester, Frimands og Købmager.

Den 5.-7. juni 1795 var der igen storbrand i København. Denne gang var ilden opstået på Gammelholm, men da vinden var i østsydøst, bredte den sig vestover, således at Strand, Snarens og Vester kvarterer igen blev hårdt ramt.¹¹ Det præger mandtalslisten fra 1796:

1796

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	13	7,2
<i>Strand</i>	13	7,2
<i>Snarens</i>	26	14,4
<i>Vester</i>	11	6,1
<i>Klædebo</i>	8	4,4
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	1	0,6
<i>Frimands</i>	26	14,4
<i>Købmager</i>	49	27,2
<i>Rosenborg</i>	23	12,8
<i>Sct. Annæ Øster</i>	4	2,2
<i>Sct. Annæ Vester</i>	1	0,6
<i>Christianshavn</i>	5	2,8
I alt	180	100

Det samlede antal i 1796 er faldet, men faldet er især sket i de brandramte kvarterer. Der er kun 13 husstandsoverhoveder i Strand, 26 i Snarens og 11 i Vester kvarter mod hhv. 28, 58 og 25 i de samme kvarterer i 1794. Derimod er der sket en forøgelse i Købmager og Rosenborg kvarterer, der ikke blev ramt af branden, hhv. fra 42 til 49 og fra 6 til 23. Jeg medtager den sidste mandtalsliste fra 1799:

1799

KVARTER	ANTAL	PROCENT
<i>Øster</i>	9	4,2
<i>Strand</i>	23	10,6
<i>Snarens</i>	34	15,7
<i>Vester</i>	17	7,9
<i>Nørre</i>	4	1,9
<i>Klædebo</i>	12	5,6
<i>Udenbys</i>		
<i>Klædebo</i>	2	0,9
<i>Frimands</i>	32	14,8
<i>Købmager</i>	52	24,1
<i>Rosenborg</i>	17	7,9
<i>Sct. Annæ Øster</i>	3	1,4
<i>Sct. Annæ Vester</i>	10	4,6
<i>Christianshavn</i>	1	0,5
<i>I alt</i>	216	100

Tallene for Strand, Snarens og Vester kvarterer er steget i forhold til 1796, men er stadig lavere end i 1794, det tyder på, at genopbygningen kun delvist er fuldført. I den sammenhæng bemærkes, at bebyggelsen i den østligste del af Strand kvarter mellem de før branden eksisterende gader Højbrostræde og Store Færgestræde aldrig blev genopbygget, men blev i stedet til Højbro Plads.

Vedr. Sct. Annæ Vester kvarter bemærkes, at der ikke er registreret nogen jøder i Stokhuset i mandtalslisterne i 1794, 1796 eller 1799. Det kan skyldes, at evt. indsatte har været registreret på deres faste bopæle, hvorimod folketællingerne har registreret personer, hvor de befandt sig på tællingsdagen.

Endelig vises Steen Feldings (upublicerede) resultater fra folketællingen 1801 med mine beregninger vedr. fordelingen af den jødiske del af befolkningen:

Folketællingen 1801

KVARTER	FAMILIER	MÆND	KVINDER	BØRN <16	IALT	PROCENT	SAML. BEFOLK.	JØDER (%)
<i>Snarens</i>	84	136	147	168	451	23,7	3.676	12,27
<i>Købmager</i>	67	121	124	119	364	19,1	7.843	4,64
<i>Frimands</i>	44	84	79	83	246	12,9	3.485	7,06
<i>Vester</i>	40	70	63	86	219	11,5	6.488	3,38
<i>Strand</i>	26	49	45	49	143	7,5	1.738	8,28
<i>Rosenborg</i>	21	35	41	47	123	6,5	7.306	1,68
<i>Øster</i>	19	36	34	35	105	5,5	6.098	1,72
<i>Klædebo</i>	11	21	17	32	70	3,7	5.652	1,24
<i>Sct. Annæ Vester</i>	11	25	16	13	54	2,8	14.605	0,37
<i>Nørre</i>	8	12	15	17	44	2,3	7.058	0,62
<i>Sct. Annæ Øster</i>	4	14	7	14	35	1,8	9.130	0,38
<i>Udenbys</i>								
<i>Klædebo</i>	4	6	6	12	24	1,3	1.350	1,77
<i>Christianshavn</i>	1	6	3	1	10	0,5	9.606	0,11
<i>Hof- og Militair</i>	1	4	3	1	8	0,4	15.369	0,05
<i>Udenbys Vester</i>		1	1	3	5	0,3	1.483	0,34
<i>I alt</i>	341	620	601	680	1901	100	100.887	1,88

Det samlede antal jøder er steget betydeligt fra 1787 til 1801, fra 1.541 til 1.901, en stigning på 23,4 %. Men der er også sket en væsentlig forskydning:

56,1 % boede i de tre gamle "favoritkvarterer", Snarens, Strand og Vester, i 1787, men kun 42,8 % i 1801. 88,1 % boede i disse tre kvarterer samt Frimands og Købmager i 1787, men kun 74,9 % boede i disse fem kvarterer i 1801.

I næsten alle ovennævnte lister (bortset fra årene lige efter branden i 1728) bor der flest jøder i Snarens kvarter. Fordelingen inden for kvarteret er ikke jævn, således bor i folketællingen 1787 143 af de 389 jøder i Kompagnistræde. Og dengang gik Kompagnistræde kun fra Rådhusstræde til Hyskenstræde/Naboløs. Jeg har sammentalt jøder og andre beboere for denne gades vedkommende med følgende resultat: Det samlede antal beboere er 573. Heraf er som nævnt 143 jøder, svarende til 25 %, altså dobbelt så mange, som der gennemsnitligt boede i kvarteret. Ser man på de enkelte matrikler – dem var der dengang 25 af – boede der jøder på 11.

I folketællingen 1801 var der 801 beboere i Kompagnistræde, heraf var 158 jøder, svarende til 19,7 % fordelt på 14 ejendomme. Så antallet af jøder er steget, men den samlede befolkning er steget meget mere, kun derfor er den procentuelle andel faldet.

Jeg har lavet samme øvelse for Læderstræde i Strand kvarter med følgende resultat: Af det samlede antal beboere i folketællingen 1787, 403, er 108 jøder, svarende til 26,8 %. Og i hele Strand kvarter er kun 13,33 % jøder, så også i Læderstræde boede der i 1787 dobbelt så mange jøder som gennemsnitligt i kvarteret. Læderstræde er kortere end Kompagnistræde, og der var dengang kun 16 matrikler. På de 12 boede der jøder.

I folketællingen 1801 var der 280 beboere i Læderstræde, heraf var 52 jøder, svarende til 18,6 %, fordelt på 6 ejendomme. Her er såvel den samlede befolkning som antallet af jøder faldet, såvel faktisk

som procentuelt. Det hænger formentlig sammen med branden i 1795.

Både i Kompagnistræde og i Læderstræde er den procentuelle andel af jøder i befolkningen også i FT 1801 væsentligt større end i hhv. Snarens og Strand kvarterer som helhed. Så Kompagnistræde og dennes fysiske fortsættelse i Læderstræde er det nærmeste, man kommer en "Judengasse" i København.

I den sammenhæng bør det nævnes, at der har været fire-fem synagoger i Læderstræde. Den første blev oprettet af Joseph Meyer Levin (ID 34.711), der var uenig om rette ritus med Meyer Goldschmidt (ID 360), menighedens grundlægger (16.12.1684) og formand i de første ca. 50 år.¹² Levin oprettede derfor en synagoge i den af ham i 1718 erhvervede ejendom nr. 13, der lå mellem Gammel Strand og Læderstræde.¹³ Efter branden i 1728 blev der i 1733 på nr. 15 opført en ny ejendom, og i baghuset, der lå ud til Læderstræde, blev der indrettet en synagoge.¹⁴ Denne synagoge er ikke nævnt i mandtalslisterne. Til gengæld er det i listerne fra 1738 og 1739 (ikke medtaget i denne artikel) anført ud for nr. 9: "Paa Salen Jødernes Synagoge". Også denne matrikel lå mellem Ved Stranden og Læderstræde. I 1743 erhvervede menigheden ejendommen nr. 21, i hvilken der blev indrettet synagoge, men ejendommen brændte i 1795.¹⁵ I 1845 indviede urtekræmmer Moses Levy sin egen synagoge i den af ham i 1843 erhvervede ejendom Læderstræde matr.nr. 24, gadenr. 5, i opposition til de liturgiske ændringer, som overrabbiner Wolff havde indført i den store synagoge i Krystalgade. Synagogen i Læderstræde nr. 5 var i drift til 1986.¹⁶

Spredte kommentarer

Det er påfaldende, at der i Sct. Annæ Vester kvarter stort set ikke bor nogen jøder før i slutningen af 1700-tallet. Da de "russiske" jøder indvandrede for 100-110 år siden, bosatte en stor del af dem sig i netop dette kvarter, der omfatter Borgergade og Adelgade med diverse sidegader. Det kan så bemærkes, at dette kvarter ganske vist var nybyg-

get i 1700-tallet, men husene var bygget af ringe kvalitet som lejeboliger til den fattigere del af befolkningen.¹⁷ Som et kuriosum tilføjes, at Josef Fischer i mandtalslisten 1755 (ikke medtaget i denne artikel) har oplistet Carl Gottlieb Neuman i Prinsensgade 324. Han var født som Moses Jacob Schiff (ID 27.573) og blev døbt februar 1750. I relation til oplysningen om indsatte i Stokhuset i FT 1787 bemærkes, at der kun var tre indsatte i FT 1801.

Det er mindre påfaldende, men dog bemærkelsesværdigt, at der stort set ikke er registreret nogen jøder i Nørre kvarter, bortset fra i Vestergade, og kun enkelte i Rosenborg kvarter før end i slutningen af 1700-tallet.

Branden i 1728 medførte, at Isac Abraham Cantor (ID 89.103), hvis ejendom i Vestergade var brændt, efter branden erhvervede en ejendom i Nyhavn (dengang kaldet "Nye Canal"), i Sct. Annæ Øster Kvarter¹⁸, hvor han også er registreret i mandtalslisterne til og med 1734. De senere tilflyttere bor ligeledes alle i Nyhavn. Først i 1790'erne er der registreret jøder andetsteds i dette kvarter, men dog i nærheden, nemlig i Store Strandstræde.

Den enlige beboer i Udenbys Klædebo kvarter (dengang kaldet "Uden Nørre og Øster Port") er i alle mandtalslisterne den til en hver tid værende graver, der beboede huset på begravelsespladsen i Møllegade. I 1751 hed han Abraham Nathan, og om ham står der i mandtalslisten (ikke medtaget), at han "holder øllsall". Og det følgende år (heller ikke medtaget) er anført, at han "holder lidet Værshus". Et eksempel til efterfølgelse?

Social opdeling

Eftersom mandtalslisterne er skattelister, kunne man tro, at fattige ikke var oplistet – og at det var grunden til de åbenlyst for små tal sammenholdt bl.a. med folketællingerne – men det er ikke tilfældet. Der er oplysninger om fattige personer allerede i mandtalslisten for 1708 (kun en), men det er dog først i listen vedr. "Formue- og Kopskat" fra 1743, at myndighederne synes at have været omhyg-

gelige med oplysninger herom, idet "fattig" eller tilsvarende udtryk i denne anvendes for 32 persons vedkommende, svarende til 28,1 % af samtlige. Som navnet på denne liste antyder, er der endvidere oplysninger om antallet af ansatte hos hvert enkelt husstandsoverhoved. 30 har én ansat, 13 har to ansatte, seks har tre ansatte. Meyer Moses (ID 15.351) og Moses Nathan Leidesdorf (ID 17.633), der sammen har fabrik med "Guld- og Sølv-Galuner" i Silkegade, har fire ansatte. I en kategori for sig selv er Kgl. Hofleverandør Bernt Jacob (ID 34.370), der sammen med sin svigersøn Meyer Levi Jacob (ID 47.681) bor på Kgs. Nytorv og har ni ansatte. Så i alt 51, svarende til 44,7 %, har en eller flere ansatte.

I mandtallet af 14.12.1728 er der ikke oplysninger om fattige, men dog om "Karle og Dreng" og "Piger". I alt var der sådanne ansatte hos 46 af de 97 husstandsoverhoveder, svarende til 47,4 %. Af disse har 24 én ansat, 14 har to, syv har tre, og en har fire ansatte. Altså nogenlunde som i 1743, men ingen har mere end fire ansatte.¹⁹

I mandtalslisterne efter 1743 er der også angivelser af fattige. 5 i 1757, 13 i 1767, 8 i 1778, 8 i 1794, 4 i 1796 og 1 i 1799. På baggrund af oplysningerne i 1743 er det min opfattelse, at disse senere lister har en klar underrepræsentation af fattige.

Konklusion

De første jøder, der slog sig ned i København, bosatte sig i de kvarterer, der lå nærmest Københavns Slot. De følgende bosatte sig i nærheden af dem, der allerede var her, dog med en langsom udbredelse til de nærmeste kvarterer. Det mønster fortsatte gennem hele det 18. århundrede. Omkring 85-90 % bor således i kun fem af Københavns 12 kvarterer, i Strands, Snarens, Vester, Frimands og Købmager. Først i slutningen af 1700-tallet ser man en større bosætning i andre kvarterer.

LITTERATUR

- Bramsen, Bo
1989 *København før og nu – og aldrig*. Bind 5. København:, Palle Fogtdals forlag, 1989.
- Brøndsted, Tom
2016-04-01 <http://tom.brondsted.dk/mosaiskebegrovelser/?lang=da> (2016-04-01).
- Carøe, Kristian
1919 "Da Claus Rasch vilde lave Ghetto paa Christianshavn". Fischer, Josef og Julius Salomon (red.) *Tidsskrift for Jødisk Historie og Literatur*. Udgivet af Danmark Loge U.O.B.B. 712. København: I kommission hos Levin & Munksgaard, 1919.
- Falk, Allan
2016-04-01 *Dansk Jødisk Genealogisk Database*. (I referencer: ID + nummer).
- Fischer, Josef
1907 *Mandtal over Jøderne i København i Tiden fra 1694 til 1799*. København 1904-07. Upubliceret. "Daisy": Rigsarkivet. Arkivskaber: Mosaisk Trossamfund, Bibliotekar Josef Fischer. Arkivserie: Optegnelser, afskrifter m.m. Løbenummer: 1158. Magasinenhed: Mandtal over jøderne i København 1694- – 1799. (I referencer: mandtalslister).
- Fischer, Josef og Julius Salomon
1919 *Tidsskrift for Jødisk Historie og Literatur*. Udgivet af Danmark Loge U.O.B.B. 712. København: I kommission hos Levin & Munksgaard, 1919 (I referencer: tidsskriftet).
- Frosell, Preben Hampton
1987 *Københavns synagoger gennem tre hundrede år*. Udgivet af Selskabet for Dansk Jødisk Historie. København: C.A. Reitzels forlag, 1987.
- Roi, Emilie Cohn
2009 "Moses Levy". *Rambam* 18/2009 s. 8-17. Udgivet af Selskabet for Dansk Jødisk Historie. København, 2009.
- Salomon, Julius og Josef Fischer
1914 *Mindeskraft i Anledning af Hundretdaarsdagen for Anordningen af 29. Marts 1814*. Udgivet af Danmark Loge U.O.B.B. No. 712, København, 1914. (I referencer: mindeskraftet).

NOTER

¹ Carøe 1919, s. 103 ff.

² http://www.kbharkiv.dk/wiki/K%C3%B8benhavn_s_kvartaler
(2016-05-01)

³ Mindeskriftet s. 119.

⁴ Mindeskriftet s. 120 ff.

⁵ <https://da.wikipedia.org/wiki/Fontange> : Fontange (fra fransk fontange, opkaldt efter Ludvig XIV 's elskerinde, hertuginde af Fontanges, Angélique de Fontanges, (1661–81)) er kvindelig hovedpynt, bestående af en vifteformet, opstående kniplingsbesætning med båndsløjfer; sæt; top. (2016-05-01)

⁶ Mindeskriftet s. 125 ff.

⁷ Mindeskriftet s. 129 ff.

⁸ https://da.wikipedia.org/wiki/K%C3%B8benhavn_brand_1728

⁹ Mindeskriftet s. 133 ff.

¹⁰ Abraham Levin er første gang nævnt som boende i graverboligen i Møllegade i mandtalslisten for 1764 og senest – med titel af opsynsmand – i FT 1787. Nummeret henviser til Dansk Jødisk Genealogisk Database. Senere ID- numre i artiklen henviser til samme.

¹¹ https://da.wikipedia.org/wiki/K%C3%B8benhavn_brand_1795
(2016-05-01)

¹² Mindeskriftet s. 30 og side 121, note 3.

¹³ Frosell 1987, s. 9 ff.

¹⁴ Frosell 1987, s. 16 ff.

¹⁵ Frosell 1987, s. 19 ff.

¹⁶ Roi 2009, s. 16.

¹⁷ Bramsen 1989, s. 255.

¹⁸ Mindeskriftet s. 144, note 56.

¹⁹ Mindeskriftet s. 133-138.